

assaig

ARGENT VIU

Francesc Torralba

Rostres del silenci

Pagès editors

Francesc Torralba Roselló

ROSTRES DEL SILENCI

Pagès Editors, S.L.

Lleida

© Francesc Torralba Roselló, 1996
© d'aquesta edició: Pagès Editors, S L, 1996
Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida
www.pageseditors.cat
editorial@pageseditors.cat
Disseny de la coberta: Mercè Trepap
Primera edició: juny de 1996
Segona edició (reimpressió): març de 2006
Dipòsit legal: L-114-2006
ISBN: 84-7935-339-2
Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, S L

© d'aquesta edició digital: Pagès Editors, S L, 2010
Primera edició digital: maig de 2010
ISBN digital (epub): 978-84-9779-934-8

Conversió digital: O.B. PRESSGRAF, S L
JAUME BALMES, 52, BXS.
08810 SANT PERE DE RIBES

*“Són rares les paraules
que valen més
que el silenci”*

MONTHERLANT, *Carnets* (1957)

Índex

LA PARADOXA INICIAL

- Heterogeneïtat lingüística
- El silenci: expressió inexpressada
- Semàntiques del silenci
- Un temps per callar...
- La pluriformitat del silenci

L'EXILI DEL SILENCI

- La deshumanització del silenci
- La por del silenci
- Silenci i serenitat
- Pedagogia del silenci
- L'enfarfegament verbal
- El silenci a Orient

EL SILENCI, LA PARAULA I EL GEST

- El cos com a presència, expressió i llenguatge
- Formes d'expressivitat humana
 - La paraula
 - El gest
 - El crit
 - El plor
- El silenci, agent comunicatiu

TIPOLOGIES DEL SILENCI

- El silenci epidèrmic
- El silenci interior
- El silenci obstinat
- El silenci de la plenitud
- El silenci ètic
- El silenci estètic

El silenci imposat
El silenci massiu
El silenci compassiu
El silenci cruel
El silenci creatiu
El silenci místic
El silenci ascètic
El silenci litúrgic
El silenci del nadó
El silenci dels morts

BIBLIOGRAFIA

I. LA PARADOXA INICIAL

HETEROGENEÏTAT LINGÜÍSTICA

Parlar sobre el silenci és un delicte... És atemptar contra una realitat misteriosa i indescriptible, és trepitjar una terra desconeguda, és introduir-se en un regne amagat i desèrtic on la paraula és una intrusa. En el país del silenci, la paraula és una forastera inadaptada. Parla i parla, però no diu res, perquè en el món del silenci les paraules són veus en el desert, veus que no tenen eco ni resposta.

La paraula mai no es podrà inculturar en l'àmbit del silenci, perquè en fer-ho es dissoldria la seva identitat. El silenci tampoc no arrelarà mai en l'esfera del verb, perquè no trobarà esclatxa per on clavar l'arrel. Entre el silenci i la paraula hi ha una perpètua heterogeneïtat. Heterogeneïtat no implica, però, necessàriament oposició o enfrontament.

Grosso modo, podríem distingir tres tipus d'heterogeneïtat: l'excloent, la indiferent i la integradora. L'heterogeneïtat excloent separa i margina les diferències per mitjà d'un mur compacte. Aquest model podria expressar-se gràficament amb la imatge de l'oli surant sobre l'aigua. Entre ambdues esferes no hi ha cap permeabilitat. El segon model és el de l'heterogeneïtat indiferent que es caracteritza per no reconèixer la diferència de l'altre, per desconèixer l'alteritat. Aquesta manera de concebre l'heterogeneïtat és merament nominal, perquè redueix la diversitat macrocòsmica a la singularitat microcòsmica. El tercer model és el de l'heterogeneïtat integradora que reconeix l'alteritat i tracta de cercar els fils unitius, les galeries subterrànies que uneixen una entitat amb l'entitat estranya. El silenci i la paraula són heterogenis en aquest tercer sentit.

La diferència, considerada en si mateixa, és motiu de bellesa i de plenitud. Sant Tomàs ho expressa d'una manera clara a la seva monumental *Summa Teològica* construïda en el segle XIII. Segons el metafísic medieval, l'ésser no es diu de manera unívoca, sinó de manera analògica. Això vol dir que la realitat no és homogènia i idèntica a si

mateixa, sinó que l'ésser es formalitza en cada criatura segons la naturalesa de la cosa. L'ésser monolític de Parmènides es fragmenta en una pluralitat d'entitats diferents i heterogènies. Tots els ens tenen en comú la participació en l'ésser, però difereixen en la manera de participar en l'ésser.

Un món idèntic, sense alteritats, fóra una massa grisenca i aterradora. La diferència possibilita la comunicació, la trobada, el diàleg, la discussió. En un món idèntic, la comunicació no té cap sentit, perquè es redueix a un pur solipsisme. Com diu també E. Levinas, l'alteritat embelleix el món, enriqueix l'home i el converteix en un ésser obert i sensible als altres.

El món és plural i també ho són els mecanismes de comunicació humana. La diferència, des del punt de vista ontològic és bella, però a nivell quotidià pot ser origen de friccions i de tensions, sobretot quan una identitat vol dominar o assumir la identitat veïna. Aquest procés és descrit per E. Levinas com la totalització, és a dir, el procés a través del qual es converteix quelcom en totalitat, en unitat, en uniformitat. Quan es produeix aquest mecanisme homogeneïtzador, aleshores la diferència té una expressió dramàtica i violenta i queda subsumida sota el poder més influent. Segons Levinas, la història de la filosofia occidental és la història de la reducció de l'alteritat a la totalitat.

El llenguatge humà, com la realitat humana, és divers i complex. Deixant de banda el debat engegat per Plató sobre si el llenguatge és un mirall de les coses, és isomòrfic amb el món, o bé és una invenció convencional perquè els homes s'entenguin, resulta evident que tant el llenguatge com el món tenen una qüestió en comú: la seva pluralitat essencial. Hi ha molts registres, codis i canals d'expressió. Cada persona és un món i s'expressa d'una manera determinada. Hi ha el llenguatge de la mirada, el llenguatge del cos, el llenguatge verbal, el llenguatge musical, el llenguatge del silenci...

El llenguatge és, en el fons, una manera de plasmar deficientment la pròpia identitat personal. Cal adjuntar però, que el mateix llenguatge és, simultàniament, configurador d'aquesta identitat personal. S'estableix, d'aquesta manera, un complex sistema *feed-back* on no és fàcil destriar llenguatge i identitat. No en va dirà L. Wittgenstein que els límits del

món personal i els límits del llenguatge coincideixen. En qualsevol cas, el llenguatge és un vehicle de comunicació dispers, heterogeni, plural i fascinant.

Ja ho diu el segon Wittgenstein a les *Investigacions filosòfiques* (*Philosophische Untersuchungen*) quan recalca que el llenguatge no té una estructura comuna, no treballa sempre igual, sinó que la seva diversitat de funcions és infinita (& 37). Entre l'emissor i receptor circulen missatges de naturalesa molt diferent i per canals molt diversos.

En aquest trajecte comunicatiu, silenci i paraula són dos registres ben diferents, però cadascun té una entitat i un estatut en la vida humana. En la vida humana no tot és paraula, sinó que també hi ha silenci. La paraula ocupa bona part de les relacions humanes, mediatitza sentiments, emocions, idees, angoixes i odis, però la paraula no esbandeix tota la complexitat del procés comunicatiu. En la relació interpersonal no tot és paraula. Hi ha espais de silenci i aquests espais també tenen una semàntica i una sintaxi determinada.

Paraula i silenci tenen una raó de ser i un lloc en la vida de les persones. Formen un binomi cohesionat i indissoluble. Parlar és, com diu Heidegger a *l'Ésser i el temps* (*Sein und Zeit*) articular significativament la comprensibilitat de l'ésser en el món. Parlar és parlar sobre quelcom (& 34). Però el parlar no és aliè al silenci, sinó que està íntimament lligat a ell. Com diu el mateix Heidegger, escoltar i callar són dues possibilitats inherents al fet de parlar. Únicament en aquests fenòmens es fa del tot clara la funció constitutiva de la parla (& 34).

La comunicació només és possible si entre l'emissor i el receptor hi ha una actitud d'escolta i de receptivitat. Això vol dir que el silenci no és un element accidental en el llenguatge, sinó un element decisiu en vista a una autèntica comprensió. En aquest sentit, és vàlida l'afirmació de Heidegger que escoltar és constitutiu de parlar (& 34).

H. G. Gadamer en la seva clàssica obra d'ontologia hermenèutica, *Veritat i mètode* (*Wahrheit und Methode*) (1960) considera que la purga de prejudicis (*Vorurteile*) és clau en vista a interpretar correctament el sentit d'un text. Els prejudicis formen part de la naturalesa del lector i

determinen l'abast i la projecció de la seva mirada. Per comprendre amb nitidesa i transparència el sentit d'un text, cal escoltar-lo, cal deixar que parli lliurement, sense tergiversar-lo amb els prejudicis. Un altre requisit essencial per comprendre el significat d'un text, o d'un acte de parla (*Sprachakt*), seguint la terminologia d'Austin, és mantenir-se en actitud de silenci, de silenci receptiu i atent a la interpel·lació aliena. El silenci és la *conditio sine qua non* de l'autèntic procés de comunicació i mútua comprensió.

EL SILENCI: EXPRESSIÓ INEXPRESSADA

El silenci es pot viure, però no es pot descriure. Es viu en la interioritat del jo i s'expressa en el mutisme oral, en la mirada atenta, però revela una experiència qualitativament molt més rica. Darrera el rostre d'un home callat s'amaga una experiència inexpressable, darrera la seva apàtica ganyota vibra un sentiment molt profund.

El silenci és l'expressió inexpressada, o dit d'una altra manera, és l'expressió sense contingut i sense forma, sense substància i sense imatge. El cant és l'expressió d'un sentiment, el crit és la manifestació d'un dolor o d'un sofriment; el gemec és la plasmació d'una disconformitat o d'una revolta. El silenci, en canvi, és l'expressió mínima, l'expressió més feble, més humil, més respectuosa.

El silenci és una expressió contínua i equilibrada que no pertorba el medi, ni causa cap alteració en l'ambient. Un crit agut fa variar substancialment la freqüència del so, un gest contundent queda plàsticament expressat en la circumstància. El silenci destaca per l'absència d'expressivitat, pel mutisme, per l'abstenció del gest, de la parla, de l'acció. Quan el marc és sorollós i inestable, el silenci destaca i s'imposa. Quan el context és calmat, aleshores el silenci passa completament desapercbut.

El silenci esdevé un mitjà potent de comunicació quan contrasta agudament amb el medi en què s'ubica. Un rostre callat, en una disputa a tres bandes, diu molt més que un crit potent. En un clima inflat de crits i vituperis, un crit més és completament estèril i insuls. El silenci de l'injuriat falsament diu molt més que els arguments apologètics que pugui formular. El silenci del màrtir davant l'acusació de la massa, és més eloqüent que la cadena de raonaments de Sòcrates davant el públic atenenc que el condemna a beure la cicuta.

El silenci és heroic i implica un cert grau de resistència emocional. En primera instància, sembla que un gest ben orientat, o un crit encertat té més força i més poder de convicció que un silenci sostingut durant

una fracció de temps. Des d'un punt de vista immediat això és completament cert. Però el silenci té una eficàcia més lenta, més subtil i mediata. El silenci de l'altre desconcerta i fa pensar. El silenci de l'altre capta l'atenció i frena la dinàmica viciosa de l'enfrontament.

El silenci és una expressió inexpressada que es refereix a quelcom inexpressable. És a dir, es tracta d'una manifestació que brilla per la seva discreció i que es refereix a quelcom que no pot ser comunicat ni transmès a través de la paraula.

El silenci és l'expressió d'allò inexpressable. I què és allò inexpressable? Allò que no es pot dir, però que és. No tot el que és, pot ser dit. Hi ha realitats que són ben reals, ben patents, però que no es poden encabir dins del discurs conceptual o verbal. El llenguatge verbal no sembla ser isomòrfic amb la realitat, no és un mirall transparent de la realitat, sinó que recull certes experiències, però en negligeix d'altres. I no tan sols això, sinó que a més a més el llenguatge és constructor de realitats virtuals, de mons imaginaris que no tenen una presència còsica o positiva, però que tenen una lògica, una coherència i una existència literària.

A través del llenguatge, l'home és capaç de construir una nova llar, un món fictici on hi hagi sentiments, emocions i enfrontaments. Tot el món literari i artístic és un univers construït amb mots. Sigui com sigui, resulta evident que el llenguatge verbal no és la transcripció formal de la realitat, sinó una interpretació subjectiva i interessada de la realitat exterior. El llenguatge no és neutral, sinó que està farcit de prejudicis, d'ideologies i de factors aliens a la pròpia lingüïsticitat.

El silenci es refereix a aquell conjunt de vivències humanes que no es poden narrar, que no es poden verbalitzar. La vida humana està farcida d'instantos inarticulables a través del verb. Són instantos de plenitud, d'alegria, de decepció, de fracàs, de solemne abandonament. Hi ha límits que no es poden transgredir a través de la paraula. Aquesta és una idea que expressa el teòleg de Breslau, D. Bonhoeffer, en una carta del 30 d'abril de 1944 escrita des de la presó: «En els límits, em sembla millor de callar i de deixar sense resoldre aquelles coses que no tenen solució» (*Resistència i submissió*, Barcelona, Nopal, 1969, p. 158). En certa

manera la frase del teòleg és un ressò del *dictum* de Wittgenstein, segons el qual més val no parlar d'allò que no es pot parlar.

El gruix experiencial supera amb escreix els límits del discurs verbal. Només l'art pot expressar aquests abismes insondables de l'ànima humana, aquestes vivències tan interiors i sensuals que exploten les paraules. Per això, l'art és l'expressió d'una inexpressió i per tant, allò summament misteriós.

Rainer Maria Rilke ho expressa en una carta a Franz Xaver Kappus el dia 17 de febrer de 1903: «Les coses no són tan assequibles ni expressables com ens volen fer creure la majoria de vegades; en general els esdeveniments són inexpressables, es consumeixen en un espai en què mai no ha entrat la paraula; i les obres d'art són el més inexpressable de tot, són existències misterioses la vida de les quals perdura juntament amb la nostra vida moridora» (*Teoría poética*, Júcar, Barcelona, 1987, p. 25).

Entre el silenci i la paraula hi ha la música com a nexce conciliador, com a mitjancer irreductible. La música obre les portes a un tipus d'experiència insòlita que ni tan sols la poesia pot arribar a descriure. La nota aguda del violí, el contrapunt del baix, la tensió vocal de la soprano toquen allò més profund del cor humà. Ni tan sols la poesia pot foradar aquesta regió de l'ànima. La música, segons el jove Nietzsche, expressa de manera més fidel que la paraula, el dolor i la contradicció que es dona en la vida individualitzada. La música és més poderosa que el llenguatge verbal, perquè fa renéixer els sentiments més profunds, les passions, els instints dionisiacs i possibilita el retorn a l'estat originari, a l'embriaguesa inicial.

Schopenhauer situa la música a la cúpula de totes les arts humanes. Segons el filòsof del pessimisme, la música és un art tan gran i excel·lent i actua tan poderosament en l'entranya més íntima de l'home que supera la claredat del món intuïtiu. A través de la música, el fragment es reconcilia amb la totalitat, la representació (*Vorstellung*) es dissol en la voluntat (*Wille*). Segons Schopenhauer, no és cert que la música sigui tan sols un *exercitium arithmeticae nescientis se numerare* com diu Leibniz, sinó que és l'expressió més íntima del nostre ser.

N'hi ha tantes d'experiències inenarrables... Podem dir-les, però no podem descriure-les. Podem anunciar-les amb un rètol fred i distant, però no podem desplegar la intensa vivència que s'amaga darrere aquest rètol. L'angoixa davant de la malaltia, la por a la mort, la plenitud personal, la fusió mística amb la divinitat, la compassió en el sofriment, l'experiència de la paternitat, la creació artística, la vivència de l'enamorament. En la vida humana no tot és comunicable a través de paraules, de conceptes o d'exclamacions. Hi ha tants espais de silenci, de pregunta i d'interrogant... Hi ha tantes qüestions alienes al discurs formal.

L'àmbit d'allò inexpressable des del punt de vista verbal és el que L. Wittgenstein anomena l'esfera de la mística (*das Mystische*). Segons el pensador de Viena, el terreny de la mística no es pot narrar, ni descriure, sinó tan sols viure. Allò místic es mostra a si mateix (*Tractatus*, 6. 522). Allò místic no es pot mostrar a través de la nostra construcció del llenguatge, sinó que se'ns revela per si mateix. És, en certa manera, el sentiment del món com un tot limitat i implica la consegüent identificació de l'ètica i l'estètica.

En la seva conferència *A lecture on Ethics*, Wittgenstein cita tres experiències en les quals apareix allò místic, allò absolutament valuós que no pot expressar-se a través de la paraula. Aquestes tres experiències són: l'admiració davant l'existència del món, el sentiment d'estar completament salvat passi el que passi i el sentiment de culpabilitat. Les tres experiències tenen en comú que la seva expressió verbal és un absurd, un *nonsense*.

En aquestes experiències es manifesta un valor absolut. L'intent d'expressar-les verbalment condueix inevitablement a la paradoxa, a la perplexitat. Segons Wittgenstein, allò místic es desvela en un sentiment. No sembla que això sigui un emotivisme moral en el sentit trivial del terme, perquè l'emoció en tant que experiència no pot deixar de ser un fet. Allò místic, en canvi, es revela, es mostra per si mateix en el sentiment i no en el llenguatge.

La paraula, però, intenta envair tots els territoris, conquerir els indrets per abruptes i salvatges que siguin. Aquest anhel és fruit d'una tendència humana de córrer contra els límits del llenguatge. La filosofia,